

Humalasta olutmauste

Erkki Malminen

Olutmausteista ennen humalaa

Humalan viljely käynnistyi maassamme todennäköisesti 1200-luvun lopulla, viimeistään 1300-luvun alkupuolella. Ennen sitä käytettiin oluen maustamiseen luonnonyrtejä. Tavallisin mauste lienee ollut jo silloin kataja (*Juniperus communis*), joka on säilyttänyt asemansa tähän päivään. Muista mausteista on ennen kaikkea mainittava pursu. Tällä tarkoitettiin kahta eri kasvia. Toinen oli suomyrtti (*Myrica gale*), josta keskiaikaiset ja 1500-luvunkin lähteet käyttivät nimitystä ”Mirtus” syystä, että sen lehdet muistuttavat Välimeren maiden myrtin lehtiä. Toinen pursu oli suopursu (*Ledum palustre*). Molempia on käytetty olutmausteina sekä Keski-Euroopassa (*Grutbier*) että Pohjolassa. Niitä pidettiin terveellisinä siitä huolimatta, että ne aiheuttivat päänkivistystä. Pursun käyttö oli rahvaan keskuudessa tavallista pitkään uudelle ajalle. Suomyrttiä voitaneen tänä päivänäkin käyttää mausteena kotioluten valmistuksessa.

Tavallinen yrtti oluen maustamiseen oli myös koiruoho eli mali (*Artemisia absinthium*). Naantalin luostarin puutarhurimunkit hankkivat luostarin omaa oluenpanoa varten katajaa, suomyrttiä ja koiruohoa. Viimeksi mainitulla maustettua olutta on inventoitu mm. Raaseporissa vuonna 1540 ja Olavinlinnassa vuonna 1594. Jälkimmäinen tieto tuntuukin luonnolliselta, sillä Savo oli heikkoa humalanviljelyaluetta varsinkin 1590-luvun oloissa. Muina olutyrtteinä mainitaan käytetyt huimalustetta (*Lolium temulentum*), mesiangervoa (*Filipendula ulmaria*) ja siankärsämöä (*Achillea millefolium*).

Yrttimausteiden käytön ohella muinaisessa Pohjolassa sekoitettiin myös jonkinlaisia ”cocktaileja”, joissa olut oli yhtenä ainesosana. Saksalaisten tutkimusten mukaan täällä lisättiin olutpanokseen koivunmahlaa, jolloin mal-

taita tarvittiin vastaavasti vähemmän. Siman ja oluen sekoituksesta käytettiin Ruotsissa nimitystä ”mölska”. Tällaiseen sekoitukseen voitiin vielä lisätä marjaviiniä.

Säädökset humalasta ja sen viljelystä

Humalan (*Humulus lupulus*) on arveltu jolloinkin kansainvaellusten myötä saapuneen Eurooppaan Aasiasta. Keski-Euroopassa sen tiedetään jo 800-luvulta lähtien kotiutuneen ensiksi luostarien puutarhoihin. Syynä tähän on pidetty sitä, että oletettiin humalan hillitsevän miesten sukupuoliviettiä. Näin oli saatu uusi ase epätoivoiseen taisteluun lihan vaatimuksia vastaan! Tunnettu lienee 1500-luvun lääkärin ja kasvitieteilijän Tabernemontanuksen maininta, että humala ”puhdistaa veren palaneista, mustista, melankolisista kaasuista ja muista epäpuhtauksista”. Kenties näiden syiden vuoksi esim. Vadstenan luostarissa munkit ja nunnat saivat humalalolutta noin kolme litraa päivässä. Koska humalalla katsottiin olevan myös unta antava vaikutus, oli keskiajalla yleisenä tapana ottaa ”yömyssyksi” tuoppi olutta.

Maakuntalaeissa (n. 1280—1330) oli jo mainintoja humalasta. Niinpä vuonna 1296 vahvistetun Uplannin lain kirkkokaareissa mainitaan sekä pursun että humalan olleen kymmenysparseleja. Gotlannin laissa tosin vain humala kuului kymmenykseen. Myös Helsinglandin ja Västmanlandin laeissa on mainintoja humalasta. Hämeestä perittiin juo vuonna 1334 kuninkaankinkerinä eli linnaan maksettavana verona humalaa, ja vuonna 1369 pidettiin Turun hiippakunnassa humalakymmenyksien maksamista jo vanhana tapana.

Maunu Eerikinpojan maanlaki, jota meidän maassamme ensi kerran sovellettiin jo 1350-luvun alkuvuosina, säätöi ankarat rangaistukset humalavarkauksista. Jos varas tavattiin itse

teossa, hänet oli tuomittava menettämään henkensä tai selkänahkansa taikka jonkin jäsenensä aina asianhaarojen mukaan.

Humalanviljely säädettiin miltei kansalaisvelvollisuudeksi vuonna 1442 vahvistetulla kuningas Kristoferin maanlailla. Alustavasti jo Vexion säännöissä vuonna 1414 oli asia ilmaistu: jokainen talonpoika ja lampuoti oli velvollinen ylläpitämään 40 salkoa käsittävän humalatarhan. Vain kihlakunnantuomari ja lautakunta saattoivat vapauttaa säädöksen noudattamisesta. Edelleenkin rangaistukset humalavarkauksista olivat ankarat. Mainittakoon, että Kalmarin resessillä vuonna 1474 nostettiin vaadittavien humalasalokojen määrä 200:aan. Resessin määräyksen soveltamisesta meidän maahamme ei liene tietoa.

Rangaistukset säädösten rikkomisesta

Kuningas Kristoferin maanlain mukaan seurasi talonpojalle tai lampuodille kolmen markan sakko siitä, että hän oli syyttä laiminlyönyt humalatarhan perustamisen ja ylläpidon. Tätä lakia alettiin maassamme soveltaa vasta 1500-luvun puolivälistä lähtien.

Vuoden 1551 helmikuussa Ala-Satakunnassa pidetyillä laamanninkäräjillä langetettiin runsaasti tuomioita humaliston perustamisen tai ylläpidon laiminlyönnistä. Näin kolmen markan sakkorangaistuksen sai Kokemäellä 30, Ulvilassa 11, Eurajoella 12, Eurassa 9, Loimaalla peräti 47 ja Huittisissa 10 talonpoikaa tai lampuotia. Kun sakon kuninkaanosa oli vain kaksi äyriä, voitaneen päätellä koko tuomionkin olleen lain säädöstä lievempi. Tähän voi olla kaksikin syytä. Ensinnäkin tuona vuonna vallitsi maassamme nälänhätä. Toiseksi 1500-luvulla alettiin tuomioissa ottaa lieventävinä asianhaaroina huomioon sellaisia inhimillisiä tekijöitä kuin sääli, köyhyys, tuomittavan pienet lapset, vanhukset, ruumiillinen viallisuus, tietämättömyys, suuri kiusaus ja lisäksi yleisinä syinä pitäjän etu, autioitumisuhka yms. Myös Ylä-Satakunnan käräjillä vuonna 1564 jaettiin näitä tuomioita. Tyrvällä 10, Pirkkalassa 4 ja Lempäälässä 17 isäntää sai sakon.

Johdonmukaisimmin tästä rikkomuksesta rangaistiin Halikon ja Piikkiön kihlakunnissa. Halikon sakkoluettelosta löytyy näitä tuomi-

oita ainakin vuosilta 1551, 1554, 1574, 1584 ja 1594, kymmeniä kultakin vuodelta. Sakon kuninkaanosa oli 1550-luvulla puoli markkaa, mutta vuodesta 1574 lähtien yksi markka, mikä voidaan katsoa sotien aiheuttaman inflaation vaikutukseksi. Rikkomukset oli näissä Etelä-Suomen kihlakunnissa säännöllisesti yhdistetty aitojen, teiden, siltojen ja ojien kunnostuksen laiminlyöntiin. Vuonna 1594 oli kylän talonpojille ja lampuodeille langetettu yhteissakko, joten kyläyhteisö lienee myös vastannut sen maksamisesta.

Hämeessä, Savossa, Karjalassa ja Pohjanmaalla ei liene rangaistu humalatarhan perustamisen ja ylläpidon laiminlyönnistä. Ehkäpä rangaistukset kohdistettiin lounaiseen Suomeen siksi, että ajateltiin sen luonnonolojen parhaiten soveltuvan humalan kasvattamiseen.

Humalaan tai humalastoon kohdistuneesta ilkevällästä rangaistiin myös. Niinpä Kalvolan Kutisten Apolloniaa rangaistiin vuonna 1550 siitä, että hän oli ottanut puoli leiviskää humalia Anna-emännän humalatarhasta. Portaan Saaren kylän Martti Heikinpoika sai sakkoa rikottuaan Kiipun Matti Paavalinpojan humalasiäkin. Tammelan Jussi taas oli samana vuonna saanut peräti 40 markan sakon, kun hän oli ilman lakia ja oikeutta vallannut itselleen Tammelan kirkkoherran Tuomaan humalatarhan. Koijon Juhani tuomittiin Loimaan syyskäräjillä vuonna 1552 sakkoon vahingosta, jonka hän oli aiheuttanut Iituksen Tuomaan humalastossa. Visulahden kesäkäräjillä vuonna 1561 rangaistiin Pekka Hiitistä siitä, että hänen lapsensa olivat hakanneet poikki Olli Hiitisen humalatarhan humalien juuret. Vuoden 1564 Pellosniemen kevätkäräjillä sai Olli Pekkanen sakon hävitettyään Lauri Pekkasen humaliston.

Humala veroparselina

Viimeistään 1300-luvun alkupuolella on humala siis ollut maassamme vero-objektina niin kirkolle maksettavissa kymmenyksissä kuin linnoihin suoritettavassa kuninkaankinkerissä. Samoihin aikoihin lienee humalaa alettu periä verona myös käräjäkestityksiä ja ruokaruotsia varten.

Käräjäkestityksiä oli Lappeen kihlakun-

nassa 1550-luvulla neljät vuodessa. Niiden lisäksi pitäjien nautakuntien oli veronkannon yhteydessä toimitettava humalaa ns. markanmaksusyöttöä varten. Lisäksi Lappeen ja Taipaleen pitäjien nautakuntien oli maksettava sitä sakkujen keruun yhteydessä ns. humalasyöttöä varten. Kun Lappeen ja Taipaleen nautakunnilta vaaditut humalaverot kärjäkestityksiäkin varten olivat nelinkertaiset (1 leiviskä) verrattuna kihlakunnan muiden pitäjien nautakunnilta vaadittuihin (5 naulaa) ja kun suhde maltaidenkin perimisessä oli samankaltainen, nostatti tämä kohtuuttomalta tuntunut verotuskäytäntö Lappeen ja Taipaleen talonpojissa kapinamieltä. Se kärjistyi vuonna 1552 siihen, että nämä kieltäytyivät maksamasta veroja muuta kuin kaksiiin kärjäkestityksiin. Kuultuaan ensin kuninkaissa käyneitä talonpoikia ja sitten kihlakunnantuomaria ja voutia Kustaa Vaasa lähetti talonpojille osoitetun käskynsä Olavinlinnan päällikölle Kustaa Finckelle ja Etelä-Suomen laamannille Henrik Klaunpoika Hornille, joiden piti lukea kirje talonpojille. Kuninkaankärjillä, joilla oli väkeä Hämeestä ja Savosta saakka, kirje luettiin. Siinä käskettiin talonpoikien edelleen suorittaa verot neljiin kärjäkestityksiin ja toimittaa rästit linnaan. Tästä huolimatta kapinan johtomies Maunu Nyrhi kieltäytyi maksamasta muihin kuin kaksiiin kestityksiin. Hänen kantaansa yhtyi lautamies Inki Multiainen. Seurauksena oli, että huovit määrättiin tekemään tehtävänsä: sekä Nyrhi että Multiainen mestattiin kärjäkansan nähden. Kapina päättyi. Sinä vuonna Lappeen ja Taipaleen talon-

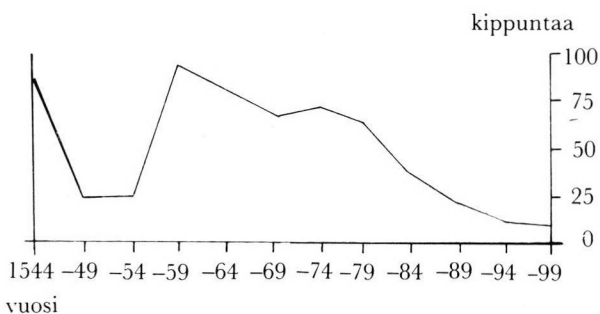
pojat saivat pitää kuudet kärjäkestitykset, sillä kaksi kestitystä oli jäänyt rästiin. Kaiken tämän kukkuraksi juuri noina kapinavuosina vallitsi maassa nälänhätä. Rahvaan nöyryyttäminen muodostui totaaliseksi, kun sitä kärjäkestitysten lisäksi rasitti ruokaruotsi. Tämä tarkoitti sitä, että linnan varusväki hevosineen kierteli linnaläänin nimismiestaloissa ja neljänneskunnissa talonpoikien syötettävänä ja juotettavana. Silloinkin kannettiin veroina humalaa ja maltaita, jotta olut saatiin syntymään.

Linnaan suoritettava kuninkaankinkerit ja osia ruokaruotsista yhdistettiin keskiajan lopulla neljännesmiehenveroksi, jota uuden ajan alkaessa alettiin kutsua pää- tai vuotuisveroksi. Maamme suorittikin vuosina 1530—31 vuotuisverona 3/4 koko valtakunnan humalaverosta ja vielä vuonna 1573 runsaat 2/3. Sotien vuoksi jatkuvasti pienenevät humala- ym. verot pidätettiin pian tämän jälkeen omassa maassa Liivinmaan ja oman rintaman sotajoukkojen sekä sotalaivojen huoltamiseksi. Kuvio 1 esittää Turun, Hämeen, Viipurin ja Savonlinnan linnalääneissä vuotuisveroina perityt humalamäärät 1500-luvun jälkipuoliskolla.

Hämeestä, joka jo tuolloin oli voimaperäisintä humalanviljelyaluetta, jouduttiin jonkinlaisina veronsiirtoina useasti lähettämään humalaa Savoan. Vuonna 1549 maavouti Matti Hämeen Ylisestä kihlakunnasta toimitti Olavinlinnaa 6 kippunnaa humalaa. Hollolan kihlakunnasta lähetettiin vuonna 1556 Olavinlinnaa yli 2,5 kippunnaa. Hämeen linnastakin toimitettiin vuonna 1559 Olavinlinnaa 2 kippunnaa sekä Savon Partalan ja Visulahden kartanoihin kumpaankin 6 leiviskää humalaa. Viipurin linna sai toisinaan, sotatilanteen niin vaatiessa, osia mm. Turun ja Hämeen vuotuisveroista. Hämeessä oli runsaasti humalaa, minkä todistaneesi asiakirjatieto Sääksmäen kihlakunnan humalaverosta vuodelta 1556. Veroja veromiehenhumalan lisäksi oli kannettu humalaa verona myös tie-, silta-, kirvesmies- ja muuraustöitä varten. Ehkäpä päivätyöt näin korvattiin humalatoimituksilla.

Kun humalan vuotuisverot vähenivät 1500-luvun loppua kohden, yritettiin tilannetta korjata määräämällä yhä useammin kansan maksettavaksi apuveroja. Tällöin perittiin yleensä myös humalaa. Tämän takia rahvas oli 1580-

Kuvio 1. Turun, Hämeen, Viipurin ja Olavinlinnojen humalan vuotuisverot yhteensä täysinä kippuntona vuodesta 1544 vuosisadan loppuun

ja 1590-luvulla niin loppuun lypsetty, että linnojen varusväen oluenkäyttöä oli ankarasti rajoitettava. Se romahtikin puoleen — Olavinlinnassa jopa kolmannekseen — siitä, mitä se oli ollut vuosisadan puolivälissä. Kuten muistetaan, Olavinlinnassa jouduttiin käyttämään koiruohoakin olutmausteena juuri 1590-luvulla.

Humalanviljelyn edistämispyrkimyksiä

Edellä on jo mainittu kuningas Kristoferin maanlain säädöksestä, joka velvoitti alamaiset perustamaan ja ylläpitämään humalatarhoja. Pelkkä lainsäädös oli kuitenkin valtakunnassa riittämätön varsinkin unionikauden loppumelskeissä ja heti sen jälkeen. Juuri 1500-luvun kahdella ensimmäisellä vuosikymmenellä oli maassamme kova puute humalasta. Heti hallituskautensa alussa Kustaa Vaasa esitti Västeman kokouksessa valtaneuvostolle, että alamaiset veloitettaisiin perustamaan ja ylläpitämään humalistoja. Kuitenkin vasta 15 vuotta myöhemmin hän alkoi kansalle osoitetuilla avoimilla kirjelmillä painottaa asian tärkeyttä. Suurin osa kirjelmistä oli kuitenkin osoitettu emämaahan Ruotsiin, olihan sen humalaveronmaksu heikompaa kuin meidän maamme. Pian seurasi edellä mainittu syytteiden nosto humalatarhojen perustamisen laiminlyönnistä.

Kun kirjelmät ja rangaistukset eivät johtaneet tarpeeksi nopeaan tulokseen, seurasi hallinnollisia järjestelyjä. Meidän maamme kohdalla ne alkoivat toteutua Kustaa Vaasan saavuttua Suomeen vuonna 1555. Voutien lukumäärää, joka vuonna 1546 oli ollut kahdeksan, lisättiin tuntuvasti, niin että vuonna 1557 oli maassamme jo 40 voutikuntaa. Voutien tehtäväksi annettiin etsiä alueeltaan sopivia paikkoja kuninkaankartanoiksi. Näistä piti kehittää ympäristön rahvaalle opiksi mallitiloja, joissa tehokkain menetelmin viljeltäisiin viljaa ja myös humalaa.

Humalanviljely maamme kartanoissa jäi kuitenkin vaatimattomaksi, Itä-Suomessa miltei olemattomaksi. Helsingin kuninkaankartanolla oli humalatarhansa Sipoon Massebyssä. Sen tuotto vuonna 1560 oli 7 leiviskää 1 naula. Espoon kuninkaankartanosta on kirjattu suurempia satoja. Vuosina 1557—62 oli vuosituotto noin 40—50 leiviskää. Sen sijaan 1570-

ja 1580-luvulla tuotto laski puoleen tästä ja loppui 1590-luvulla kokonaan. Hämeen Tuuloksessa Sairialan kuninkaankartanossa vuotuinen sato oli vain 5 leiviskää ja Mustialan humalatarhassa 6 leiviskää 7 naulaa. Hämeen linna oli jo vanhastaan turvannut humalan saannin Ojoisten, Saaristen ja Hätilän latokartanoissa sijainneiden humalatarhojensa avulla. Pinonäsin kuninkaankartanokin Pohjanmaalla sai vuonna 1556 kokoon 6 leiviskän 7 naulan humalasadon. Korsholmassa aloitettiin humalanviljely vasta 1560-luvun lopulla.

Kuninkaankartanoitten humalantuotantoluvut näyttävät olleen suurimmillaan heti kartanoiden perustamisen jälkeen 1550-luvun lopulla, joskin ne silloinkin olivat pienet. Yhtä vähäisiä näyttävät sadot olleen Ruotsinkin linnoissa ja kartanoissa. Onkin todettu, että kartanoiden päätuloina eivät olleet omat sadot, vaan alustalaisten maataloustuotteina maksamat verot. Voidaankin kenties todeta, että kuninkaankartanot, joiden piti hoitaa humalanviljelyn edistämistyö, eivät siihen pystyneet.

Kustaa Vaasan motiivit humalanviljelyn edistämiseksi näyttävät olleen kahdenlaiset. Toisaalta mittava humalanviljely voisi lisätä valtakunnan riippumattomuutta hansakaupungeista ja yleensä ulkovalloista. Toisaalta taas hallitsijan käskyt ja kehotukset humalatarhojen perustamiseksi vaikuttavat luonteeltaan verotalouteen liittyviltä. Humalasta saataisiin näin entistäkin parempi veroparseli. Mikäli taas rahvas olisi laiminlyönyt humalatarhojen perustamisen ja ylläpidon, ei hallitsija juuri olisi hävinnyt, sillä siinä tapauksessa hän olisi saanut laiminlyönnistä langetetun sakon kuninkaanosan.

Juhana III harjoitti myös voimaperäistä propagandaa kotimaisen humalanviljelyn puolesta. Vuonna 1577 hän aikaisempiin säädöksiin vedoten käski valtakunnan vouteja huolehtimaan humalatarhojen perustamisesta ja ylläpidosta. Vuonna 1585 hän jyrkästi kielsi tuomasta maahan saksalaisia oluita ja muita väkeviä juomia. Sen sijaan kansan piti itse panna oluensa kotimaisista aineksista. Ainakaan viimeksi mainittua käskyä ei noudatettu, sillä tuonti osoitti alati nousevia lukemia. Myös Suomeen tuli vuosisadan lopulla runsaasti olutta ulkomailta, nimenomaan Lyypekestä. Humalanviljelyssäkään ei maassamme ollut

vuosisadan lopulla havaittavissa edistysaskeleita.

Humalakauppa

Koska humalanviljelylle on pidetty otollisimpina alueita, jotka sijaitsevat 40. ja 60. leveyspiirin välillä, ei meidän maassamme viljely humala vetänyt aromiltaan vertoja Itämeren eteläpuolelta tuotetulle humalalle. Unionikaudella, siis 1400-luvulla ja 1500-luvun alussa, toisaalta Turun ja Viipurin linnojen päälliköt, toisaalta kirkonmiehet ja kaupunkien porvarit ostivat tarvitsemansa humalan pääasiassa Tallinnan suurkauppiailta, jotka puolestaan olivat tuoneet sitä suuria laivalasteja Danzigista ja Königsbergistä. Tätä tuonti-humalaa kutsuvatkin asiakirjamme preussilaiseksi. Se oli kalliimpaa kuin kotimainen humala. Vuonna 1541 oli Viipurin linnaan ostettu molempia. Preussilainen maksoi 9 äyriä, kotimainen 6 äyriä 18 deninkiä leiviskältä. Tosin sitten esim. voutioluen panossa tarvittiin vain 3 naulaa preussilaista humalaa tynnyriä kohti, kun taas kotimaista oli käytettävä 4 naulaa. Humalan ostoissa päti siis fysiikan laki: Minkä voimassa voittaa, sen matkassa menettää!

Varhaisella 1500-luvulla huomattavimmat tallinnalaiset suurkauppiat olivat Helmich Ficke, Lydik van Mynden, Tönnis Schmidt ja Johann Selhorst. Varsinkin ensiksi mainittu harjoitti laajaa kauppaa maamme kaupunkien porvariin, mutta myös rannikoiden ja saariston talonpoikaispurjehtijoiden kanssa. Johann Selhorstin myyntiartikkeleista humala oli kolmannella sijalla kankaiden ja suolan jälkeen. Koko valtakunnan tuonnissa humala oli 1500-luvun keskivaiheilla myös kolmannella sijalla; sen osuus oli noin 19 prosenttia koko tuonnista. Turun tuonnissa humalalla oli kuitenkin vain 10 prosentin osuus. Nämä luvut kuvastanevat sitä jo aikaisemmin mainittua tosiasiaa, että maassamme viljeltiin humalaa runsaammin kuin Ruotsin puolella, tai sitten sitä, että meillä käytettiin pursua ja muita yrttimausteita edelleenkin runsaasti.

Humala myytiin suursäkeissä, jotka sisälsivät viisi pienempää säkkiä. Prässäystekniikasta riippuen säkkiin saatiin mahtumaan eripainoisia määriä. Humala punnittiin ja hinnoiteltiin

ainakin Danzigissa lyypekinkippunnoissa (à n. 136 kiloa). Turun tuomiorovasti Paavali Scheel osti vuonna 1509 danzigilaiselta Hans Chonnertilta 1 kippunan 8 leiviskää ja vuonna 1511 1 kippunan 5 leiviskää painaneen suursäkin. Raumalainen porvari Paavali Paavalinpoika sai Helmich Fickeltä ostamassaan säkissä 1 kippunan 3 leiviskää ja Naantalin luostarin abbedissan tilaama humaläsäkki painoi 1 kippunan 6 leiviskää. Kun Danzigista lähtöisin ollut Korppoon kippari Klemetti Klaunpoika osti Helmich Fickeltä 50 säkkiä humalaa, oli kyse todella suuresta erästä, vaikka kauppa olisikin koskenut vain pienempiä säkkejä. On kenties ajateltava hänen toimineen jonkinlaisena välittäjänä. Koska humala saattoi säkeissä helposti pilaantua, se oli nopeasti joko myytävä tai käytettävä panimoissa. Tosin hänellä kipparina lienee ollut omakin panimonsa ja kapakkansa, mutta valtava on liikevaihdon täytynyt olla, jos hän kaiken tuon humalan oli aikonut itse käyttää.

Valtakunnan passiivinen kauppapolitiikka alkoi 1500-luvun puolivälissä aktivoitua. Enää ei tyydytty odottamaan, mitä hansakauppiat suvaisivat laivoillaan tuoda, vaan hakeuduttiin omin kauppatavaroin ulkomaille. Tähän antoi mahdollisuuden paitsi Lyypekistä kreivisodassa 1530-luvulla saavutettu voitto, myös oman kauppalaivaston nopea kasvu. Kustaa Vaasan vuonna 1550 antamassa purjehdus- ja kauppasäännössä, jolla mm. Helsinki perustettiin, kehoitettiin kaupankäynti suuntaamaan Pohjanmeren ja Atlantin rannikoille. Tästä lähin humalaa ostettiin runsaasti myös Hollannista. Vuonna 1559 Viipuriin tuotiin Amsterdamista 22, Hampurista 4 ja Danzigista 13 kippunaa humalaa. Tällöin Amsterdamista tuotu oli myös halvinta. Hollanti olikin vuosisadan loppuun asti Viipurin suurin humalanhankkija.

Käsitystä, että edellä mainittu tuomiorovasti Scheel harjoitti mm. humalakauppaa yksityisenä yrittäjänä, tukenee se, että Turun tuomiokirkon käyttöön hankki niin humalan kuin messuviininkin sen taloudenhoitaja (syssleman). Niinpä vuonna 1554 taloudenhoitajana toiminut Olavi-herra osti kirkolle 19,5 leiviskää preussilaista humalaa ja pari vuotta myöhemmin samassa virassa toiminut Steen-herra 12 leiviskää danzigilaista ja 11 leiviskää

kotimaista humalaa. Tuomiokirkolla oli siis oma panimonsa samoin kuin esim. Naantalın luostarilla.

Yleensä hengellisellä ja maallisella rälsillä oli tullivapaus tuottaessaan itselleen ulkomailta tavaraa. Vain jos esim. pappi, kuten Scheel, toimi avoimesti porvarien tapaan oluen, viinin, siman, humalan ja maltaiden kaupustelijana, oli hänen suoritettava myös tulli. Tullin välttivät useimmissa tapauksissa myös kaupunkien vaakahuoneiden ulottumattomissa toimineet maakauppiat, joiden vuoksi kaupunkien porvarit mahtoivat sadatellen haroa hiuksiaan. Niinpä Kustaa Vaasa Viipurin kaupungin porvarien valituksen johdosta käski linnanpäällikköä ottamaan kiinni muuttaman maakauppiaan, jotka yleisesti harjoittivat myös laitonta kapakointia, ja mestaamaan heidät muille malliksi ja kehotukseksi muuttaa kaupunkiin ammattiaan harjoittamaan.

Porin ja Rauman porvarit purjehtivat laivoillaan hansakaupunkeihin, kuten Lyypekiin, Stralsundiin ja Rostockiin, tuoden sieltä myös humalaa. Sen sijaan Naantalın porvarien oli asioitava vieni- ja tuontiasioissaan Turun satamassa. Myöskään savolaiset eivät saaneet suoraan asioida ulkomaalaisten kanssa, vaan heidän oli toimitettava asiansa Viipurissa. Venäjältä näin hankkimansa humalan he maksoivat usein lampaan- ja ketunnahoilla. Savolaiset ostivat paljon humalaa myös Hämeestä.

Humalan vieni valtakunnasta kiellettiin usein. Yleensäkin syötäviä tavaroita ei saanut viedä. Tammisaaren privilegioissa kiellettiin vuonna 1546 syötävien tavaroiden ja humalan vieni. Mikäli kieltoa rikottiin, saattoi käydä niin kuin kirkkoherra Henrikille, joka Espoon talvikäräjillä vuonna 1547 tuomittiin 11 markan 2 äyrin sakkoon kuninkaan kiellon rikkomisesta vietyään 2 tynnyriä humaloita ja 1 kippunan silliä maasta Tallinnaan.

Tullitileissä esiintyvien aukkojen, tilien puutteellisuuksien, aatelin ja papiston tullivapauden ja yleisesti harjoitetun salakaupan vuoksi läheskään kaikesta humalan ulkomaisesta kaupasta ei saada tietoa.

Edellä on mainittu jo kirkonmiehet ahkerina kauppiainakin. Tähän heitä ilmeisesti oli houkuttelemassa juuri tullivapaus. Eivät toki kaikki olleet pelkästään humanisteja. Jotkut

heistä heiluttivat kenties Merkuriuksen sauvaan humanismin lippua, ehkäpä ristiäkin korkeammalla. Mutta eivät jääneet jälkeen muuttamaan etuoikeutettuihin kuuluneet. Nimismiehet, voudit, kihlakunnantuomarit ja linnanpäälliköt, jopa laamannit ja valtaneuvokset höristivät kyllä halukkaasti korviaan liikkueensa markkojen, äyrien ja penninkien lumovassa maailmassa, puhumattakaan Kustaa Vaasasta, joka vastaavassa tilanteessa oli täysin myyty mies.

Kirjallisuus

Ala-Satakunnan tuomiokirja 1550—1552. Toim. John E. Roos. Suomen vanhimmat tuomiokirjat II. Helsinki 1964

Finlands medeltids urkunder I—VIII. Reinhold Hausen. Helsingfors 1910—1935

Granhall, Ingvar: Humle. Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid VII. Helsingfors 1962

Hofsten, Nils v.: Pors ovh andra humleersättningar och ölkryddor i äldre tider. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi XXXVI. Uppsala 1960

Kerkkonen, Gunvor: Borgare och bondeseglare. Handelssjöfart på Reval genom och i SV-Finlands skärgård under tidigt 1500-tal. Historiallisiä tutkimuksia 106. Helsingfors 1977

Kuningas Kristoferin maanlaki 1442. Muinaisruotsista suomentanut Martti Ulkuniemi. Vaasa 1978

Lagerberg, Torsten: Pohjolan luonnonkasvit I—III. Porvoo 1938—40

Leinberg, K. G.: De finska klostrens historia. Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland XIV. Helsingfors 1890

Lindström, J. A.: Om ölets bruk i Finland i äldre tid. Tavastehus 1861

Malminen, Erkki: Väkijuomat Suomessa 1500-luvulla. Lisensiaatintyö. Historian laitos. Helsingin yliopisto 1984

Malmsten, Karl: Humlehandel. Kulturhistoriskt lexikon VII. Helsingfors 1962

Maurizio, A.: Geschichte der gegorenen Getränke. Berlin 1933

Mickwitz, Gunnar: Aus Revaler Handelsbüchern. Societas Scientiarum Fennica. Commentationes Humanarum Litterarum IX:8. Helsingfors 1938

Pirinen, Kauko: Lappeen talonpoikaiskapina v. 1551—1553. Historiallinen Aikakauskirja 1939

Savon tuomiokirjat 1559 ja 1561—1565. Toim. Kauko Pirinen. Suomen vanhimmat tuomiokirjat I. Helsinki 1954

Thunaeus, Harald: Ölets historia i Sverige I. Uppsala 1968

Utdrag ur Åbo domkyrkas räkenskaper 1553—1634. Bidrag till Åbo stads historia I. Reinhold Hausen. Helsingfors 1884

Vilkuna, Kustaa: Humle. Kulturhistoriskt lexikon VII. Helsingfors 1962

Vilkuna, Kustaa: Humlehandel. Kulturhistoriskt lexi-

kon VII. Helsingfors 1962

Voudintilien tiliasiakirjat, sakkoluettelot ja tullilaitosta koskevat asiakirjat 1537—1634. Valtionarkisto.

English Summary

Erkki Malminen: Humalasta olutmauste (When hops became a flavouring in beer)

Before hops Finnish beer was flavoured with juniper (*Juniperus communis*), sweet gale (*Myrica gale*), wild rosemary (*Ledum palustre*) and wormwood (*Artemisia absinthium*). Meadowsweet (*Filipendula ulmaria*), darnel (*Lolium temulentum*) and yarrow (*Achillea millefolium*) were probably also used for this purpose.

Cultivation of the hop (*Humulus lupulus*) probably began in Finland at the turn of the 13th and 14th centuries. Not long thereafter the Church and the State started taking part of the peasants' annual crop as tithes and taxes of various sorts. In 1530—31 Finland accounted for 3/4 of the State hop tax and as late as 1573 for more than 2/3. A change took place soon thereafter and taxes remained in force in Finland for the maintenance of troops here.

Sweden's provincial laws and the land and town laws passed by Magnus Eriksson prescribed harsh punishment for hop theft. King Christopher's law of the land, confirmed in 1442, prescribed that each peasant and

tenant farmer should grow a hop garden of 40 poles. Starting from the middle of the 16th century, neglect of this duty was punishable.

Gustavus Vasa founded royal demesnes to promote agriculture. However, their annual hop crops remained small, from 5 to 8 talents. John III also tried to promote domestic hops and beer, but did not succeed very well, either.

Trade in hops etc. was carried out in Finland by town burghers, but also by rural police chiefs, bailiffs, district judges and lords of castles, and even by lawyers and members of the privy council. Some clergymen also took part in trading, as, naturally enough, did peasant seafarers and rural traders. The most powerful trader in realm was, however, Gustavus Vasa himself.

Prussian hops favoured by dignitaries in Finland were primarily sold by Hanseatic traders from Tallinn and Danzig. Starting from the middle of the 16th century, considerable quantities of hops were also imported from the coasts of the North Sea and the Atlantic, especially from Holland.